

Как е ликвидиран Йон Патони, убиецът на видния български общественик от Добрич Христо Стефанов?

Любомир Златев

How was liquidated Jon Paton, the killer of the eminent bulgarian public figure from Dobrich – Hristo Stefanov: In the present statement is revealed the answer of one not made clear question in historiography of national-liberation movement of Dobroudja bulgarians between the two world wars – about the penal sanction against the killer of Bulgarian public figure of Dobrich – Hristo Stefanov in 1938. Newly discovered archival document shows that this murder is an act of Bulgarian secret services and internal Dobroudja revolutionary organisation.

Key words: South Dobrudj, outrage, revolutionary organisation.

ВЪВЕДЕНИЕ

В настоящата публикация се осветлява един важен момент от националноосвободителното движение на българите в Южна Добруджа срещу репресивния денационализаторски режим на румънското управление на областта. На 2 септември 1931 г. в центъра на Добрич е прострелян известният български общественик Христо Стефанов от арумънина Йон Патони. Този терористичен акт с голям обществен отзвук е бил обект на проучване по достъпни документални източници. До голяма степен са изяснени личните и политическите мотиви за убийството [5, с. 287-340; 6, с. 193-207]. Остава досега неизяснен напълно въпросът за възмездие, което 7 г. по-късно настига убиеца.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Хр. Стефанов е заможен земеделец – притежава образцово стопанство в с. Цар Борис (днес с. Септемврийци), Балчишко от 350 декара обзаведено с най-модерна за времето техника доставена от Австрия, САЩ и Германия. Уменията и знанията на Стефанов в областта на селското стопанство получават високо обществено признание и не случайно той е избран за председател на Земеделската камара в Добрич. Когато през ноември 1928 г. на власт в Румъния идва Национал-Църънистката (селска) партия, която се ползва с популярност сред многобройното селско население, Стефанов става неин член и се включва активно в политическия живот. На 4 май 1930 г. той печели извънредния избор за сенатор в Добрички окръг, като предварително поема писмен ангажимент да работи за премахване на специалното законодателство в Южна Добруджа, за обезоръжаване на колонистите и даване малцинствени културно-просветни права на българското население. Според сина му, личният мотив за активното включване на Хр. Стефанов в политическия живот е желанието да помогне на своя брат-комунист Борис, който по същото време излежава присъда в румънски затвор. Но несъмнено тази негова стъпка е продиктувана също от утвърдилото се сред добруджанци виждане, че интересите на българското население най-добре може да се защитават чрез участие в румънските партии.

Дейността на Хр. Стефанов в Сената е кратковременна, по-малко от година. За нея сведенията са малко. Известна е една негова реч, в която той предлага да се разреши аграрния проблем в областта, като се приложи кооперативната идея. Целта му е по този начин да се урегулират поземлените отношения между колонистите и местните български селяни. Но заради това си предложение по-късно Стефанов е обвиняван в "комунистическа пропаганда". Достъпната информация за него показва, че той не е бил само един от заможните земевладелци в Южна Добруджа, а личност със завиден стопански, обществен и политически авторитет. В много публикации след смъртта му Хр. Стефанов е наричан "добруджански първенец" и "народен

трибун", "горещ и несломим защитник на българската кауза" и пр. От тази гледна точка е разбираемо, че всяко покушение върху живота на подобна личност не може да бъде случаен акт. [6, с. 195-197].

Убиецът Й. Патони е родом от гр. Горна Джумая (днес Благоевград). По време на Първата световна война е мобилизиран в българската армия. След войната емигрира в Южна Добруджа. Според някои съобщения в печата причината за неговата емиграция е участието му в разбойническо нападение с цел получаване на откуп. В Добрич Й. Патони известно време е преводач в Държавна сигурност (Сигуранца), а от 1929 г. – става служител в общинското управление. Патони сочи като мотив за покушението срещу Хр. Стефанов, когото не познавал лично, желанието си да отмъсти на българите, които убили двамата му братя. Конкретен повод да извърши атентата му дало убийството на 31 август на жандармерийският подофицер Г. Петкулеску – шеф на пост в с. Сердимен (днес с. Орлова могила), в местността Кобалъка край Добрич от българските "комитатджии". Каква е истината обаче, за личната мотивация на Патони, да извърши такова тежко престъпление на публично място пред десетки свидетели?

Истината се оказва доста по-различна от изявленията на Патони пред следствените власти. Единият му брат умира от туберкулоза в с. Алфатар, Силистренско, където се преселил след войната. Другият загива като четник на Яне Сандански през 1911 или 1912 г. край с. Влахи в района на Св. Врач (днес гр. Сандански) падайки в дълбока пропаст. За смъртта му се разпространявали две версии. Според първата е бил пиан и паднал случайно, а според втората – по нареждане на Сандански е хвърлен в пропастта като изменник. Убитият подофицер Петкулеску е българин от Северна Добруджа женен за българка от Добрич и се отличавал с доброто си отношение към сънародниците си. Дори свидетелствал в едно дело срещу колонисти-арумъни. Показанията на придружителите на Г. Петкулеску, че нападателите говорили румънски, турски и развален български език дават потвърждение на тезата, че нападението не е извършено от български "комитатджии". А на погребението на Петкулеску, негов роднина заявява, че той е станал "жертва на цинцарите". Версията на Й. Патони, че е застрелял Хр. Стефанов воден от желание за лично отмъщение, не е състоятелна, защото е лишена от сериозни основания [6, с. 197-199].

Всъщност мотивът за публичния разстрел на българския общественик е политически. След падането от власт на църънисткото правителство през април 1931 г., се засилва минотарното движение сред българското население в Добруджа. На 12 и 19 юли на две граждански събрания в Добрич се избира Временен централен комитет на българското малцинство в Румъния. В края на август той започва подготовка за свикването на конгрес на 6 септември. В тази акция на българите активно участва и Хр. Стефанов. Шовинистическите кръгове на арумънските колонисти обаче решават да препятстват предстоящата българска политическа инициатива. В местния колонистки печат се публикуват призови за налагане на сурови репресивни мерки срещу българското население. От Букурещ пристигат "подкрепления" от студенти арумъни. На свиканото "протестно" събрание на колонистите реч държи студентът Бенза, известен с това, че през 1930 г. извършва в румънската столица опит за убийство срещу депутата национал-църънист от български произход К. Анджелеску. Съдът го оправдава, а в очите на своите сънародници той става "национален герой". Именно в такава изострена обстановка в навечерието на подготовения от минотарите конгрес се извършва покушението над Хр. Стефанов [5, с. 295; 6, с. 199-202].

В изследването на Бл. Нягулов "Убийството на Христо Стефанов – лично отмъщение или политически атентат?", се дава отговор на въпроса защо точно той е определен за жертва в навечерието на подготовения конгрес. Базирайки се на

сведенията, изнесени в българския и румънския печат, Нягулов посочва, че само няколко дни преди убийството му в съда и прокуратурата на Добрич е предаден списък с имената на българските първенци от града, които арумънската националистическа организация "Акиуна румънския" има намерение да ликвидира физически. В тези списъци освен името на Хр. Стефанов фигурирали и имената на други изтъкнати общественици-българи. Бл. Нягулов изтъква още, че определянето на Хр. Стефанов за жертва и на Й. Патони за езекутор станало по жребий [6, с. 202].

След това показно убийство междуетническото напрежение в Добруджа се засилва още повече. Погребението на Хр. Стефанов на 4 септември в Добрич се превръща във внушителна българска демонстрация. Множество протестни резолюции по този повод се приемат на масови събрания на добруджанските дружества в България. Въпросът за убийството на Хр. Стефанов се повдига в българското Народно събрание. По него взема отношение и премиерът Н. Мушанов, а пълномощният министър Св. Поменов в Букурещ, след като не успява да се срещне с румънския министър-председател, изпраща протестна нота. Специална телеграма-петиция по случая, издържана в подобен дух, до Секретариата на Обществото на народите изпращат председателят на Изпълнителния комитет на Съюза "Добруджа" Ан. Стоянов, ръководството на Всебългарския съюз "Отец Паисий", Българския национален студентски съюз и Лигата за правата на човека и граждани [6, с. 203-205]. Всички тези протести обаче остават без последствие и положението на добруджанските българи с нищо не се подобрява.

Но какво става след това?! След продължително разследване и отлагане на делото Й. Патони е оправдан през 1938 г. Месеци след оправдаването му той загива в добричката поща от колет-бомба. Пратката е адресирана до него и В. Ковата, също арумънин, бивш сенатор. Бл. Нягулов в изследването си анализира подробно разпространяваните версии след този атентат. На първо време е заподозрян синът на Хр. Стефанов – Стефан, който е арестуван в Букурещ, но след няколко дни е освободен. Оказва се несъстоятелно и подозрението, че автор на този атентат може да е брат на Хр. Стефанов – Борис. Борис вече не е в затвора и е емигрирал в Съветския съюз. Лансират се също версиите, че колетът е изпратен от България или, че покушението е организирано от профашистката "Желязна гвардия", в която Й. Патони и В. Ковата членували, но наскоро я напуснали. Като най-правдopodobна Нягулов приема версията, че убиецът на Хр. Стефанов е ликвидиран от свои сънародници-арумъни, поради настъпили между тях разногласия. Той не изключва и предположението, което прави синът на Стефанов, в убийството на Й. Патони да е замесена Сигуранцата, с която той е бил свързан. Възможно било, предявените от Патони прекалени претенции за парично възнаграждение на направените от него "услуги", да са причина специалните румънски служби да предприемат действия за ликвидирането му [6, с. 205].

В случая сигурна версия за отмъстителната акция срещу Патони не може да се посочи. А, че става дума за такава акция, очевидно съмнение не може да има. В своята антибългарска кампания арумъните винаги се обявяват против нападенията на т.нар. "комитаджии", т.е. против действията на територията на Добруджа на Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО), доминирана от ясно ориентирани политически дейци и работеща за безусловното възвръщане на областта към България. Наистина след Деветнадесетомайският преврат от 1934 г. дейността на националноосвободителните организации в страната е силно ограничена. Структурите на ВДРО в Добруджа и в България преминават в латентно състояние, но не значи, че са престанали да съществуват. Има данни, че в отделни случаи, макар и рядко, те предприемат активни действия и през втората половина на

30-те години [1, л. 30-31, 33]. А не е тайна, че функционерите на ВДРО поддържат близки връзки със службите за сигурност на българската държава.

На базата на новоиздирен документ в Централния държавен архив на Република България от фонда на Дирекцията на полицията може с голяма доза сигурност да се посочи кой и по какъв начин е организиран акцията по ликвидирането на убиеца на Хр. Стефанов. Със строго поверително писмо от 9 юни 1939 г. до отдел Държавна сигурност на Дирекцията на полицията кубратският началник на полицията изпраща дознанието на незаконно преминалия границата младеж Петър Петков Станев от с. Сарсънлар (днес с. Зафирово), Тутраканско. От писмото става ясно, че П. Станев е бил задържан от пограничните власти за "услуга", т.е. изпращан е в Добруджа на разузнаване. Същият, като "добър българин", още преди да емигрира е бил в услуга на българската кауза. Именно на него "била предадена адската машина да я предаде в пощата за убийството на големия терорист в Добруджа – Йон Патоний" [2, л. 1]. Този новоиздирен документ дава категорично ясен отговор на въпроса кой и как е организиран покушението срещу Й. Патони. Очевидно става дума за добре закоспирирана и проведена наказателна акция на българските тайни служби с помощта на младежи от Добруджа, по всяка вероятност привърженици на ВДРО. След атентата в Добрич са арестувани 150 души българи, обвинени, че са замесени в обира на един богат арумънин. По-късно властите установяват, че обирът е извършен от негови сънародници и българите са освободени с изключение на пет души, за да може все пак да се поддържат обвиненията срещу "българските издевателства" в Добруджа [3, л. 331; 4, с. 192, 208-209].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Несъмнено беззаконията и насилията на румънските власти и колонистите предизвикват ответната защитна реакция от страна на добруджанските българи. Атентатът срещу изявения българомразец и убиец Й. Патони е само един малък епизод от дългогодишната непрекъсната борба на българското население в Добруджа срещу денационализаторския режим на румънската държава. Интересното е в случая, че тази акция е много добре съгласувана между съпротивителните структури в областта и българската Държавна сигурност, запазена е в строга тайна и така не е даден повод за външнополитически усложнения на страната.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Архив на Министерството на вътрешните работи (АМВР), К 43680.
- [2] Централен Държавен архив на Република България (ЦДА), ф. 370К, оп. 1, а.е. 697.
- [3] Държавен Военноисторически архив (ДВИА) – В. Търново, ф. 23, оп. 1, а.е. 246.
- [4] Златев, Л. Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО) 1923-1940.
- [5] Нягулов, Бл. Политиката на Румъния в Добруджа (1919-1940). – История на Добруджа. т. 4. В. Търново, 2007.
- [6] Нягулов, Бл. Убийството на Христо Стефанов – лично отмъщение, или политически атентат? – Добруджа, 1991, №8.

За контакти:

Доц. д-р Любомир Златев, Катедра "Педагогика, психология и история", Русенски университет "Ангел Кънчев", дом. тел.: 082 507 637, GSM 0886 418 210, e-mail: lubomir_zlatev@mail.bg

Докладът е рецензиран.

